

Вобраз аўтара. Тэма 6

На папярэдніх факультатыўных занятках мы звярталіся пераважна да аналізу маўленчай арганізацыі тэксту. Аднак найбольш поўнае разуменне спецыфікі тэкстаўспрымання будзе пры разглядзе такога важнага паняцця, як аўтарская мадальнасць, з якім звязана паняцце вобраза аўтара. Мадальнасць, як мы ўжо адзначалі (гл. тэму 2 “Звязнасць і цэласнасць тэксту”), -- гэта выражэнне ў тэксце адносін аўтара да паведамлення, яго канцэпцыі, пазіцыі, пункту гледжання. З дапамогай мадальных слоў (мусіць, вядома, безумоўна, сапраўды, здаецца і інш.) перадаюцца адносіны да выказанай думкі. Прааналізуем урывак – праявільную страфу – з твора І.Мележа “Чулае сэрца” пра Кузьму Чорнага:

*Гэта было добрае, чулае да людзей сэрца. **Мусіць**, ад гэтай сваёй даброты, ад чуласці, а **можа** ад пераканання, што лагоднае, добрабычлівае слова больш дае сілы чалавеку, чым лаянка, ён людзям, што адкрывалі яму першыя, заветныя свае сшыткі, задумы, часта гаварыў добрыя, абнадзейлівыя словы. **Напэўна**, па гэтай прычыне ён быў шчодры на пахвалу. Каму, як не яму, былі добра відны шматлікія пралікі і прамашкі няспелых твораў нявобытных пачынаючых, каму лягчэй было “зарэзаць” такі твор, а ён -- шукаў крупінкі добрага, назіральнасці, роздуму, жыццёвага вопыту, крупінкі таленту. Шукаў, знаходзіў і паказваў: глядзіце, вось тут у вас добра, вось тут, а тут – кепска, але вы не вешайце галавы, усё будзе добра! Папрацуйце і прынясіце!*

Мадальныя словы **мусіць**, **можа**, **напэўна** люструюць адносіны пісьменніка да магчымай рэчаіснасці.

Дакажыце, што гэты ўрывак – праявільная страфа. Вызначце яе кампазіцыю. Выкажыце свае адносіны да Кузьмы Чорнага як чалавека.

Катэгорыя мадальнасці цесна звязана з паняццем вобраза аўтара. Спасціжэнню сутнасці гэтага вобраза дапамагае трыяда **вытворца маўлення – суб’ект аповеду – вобраз аўтара**. Спынімся на кожным элеменце. Вытворца маўлення – гэта рэальны аўтар, які заўсёды шукае **форму падачы** матэрыялу рэчаіснасці (з выяўленнем свайго асабістага “я” ці скрываючы яго). Так, кожны афіцыйны дакумент мае свайго стваральніка, але ён ніяк не выяўляецца ў моўнай форме:

Рэгістрацыя інішаземца ў Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляецца пры наяўнасці міграцыйнай карткі, якая мае адзнаку службовай асобы пагранічных войскаў аб уездзе інішаземца ў Рэспубліку Беларусь, і дакумента для выезду за граніцу, за выключэннем інішаземцаў, узакладаных у частцы другой гэтага артыкула.

Інішаземцы, якія ў адпаведнасці з заканадаўчымі актамі і міжнароднымі дагаворамі Рэспублікі Беларусь не запаўняюць міграцыйныя карткі пры ўездзе ў Рэспубліку Беларусь і не прадаўляюць іх пры выездзе з Рэспублікі Беларусь, рэгіструюцца на падставе дакументаў для выезду за граніцу. (Закон Рэспублікі Беларусь “Аб прававым становішчы замежных грамадзян і асоб без грамадзянства ў Рэспубліцы Беларусь”)

Як бачым, у гэтым афіцыйным дакуменце асоба вытворцы маўлення моўнымі сродкамі не выражаецца.

Чаму гэты тэкст адносіцца да афіцыйна-справавога стылю?

Праз форму падачы матэрыялу выяўляецца **суб’ект аповеду**. Напрыклад, стваральніку (журналісту) перадавога артыкула неабходна выказаць не асабістае меркаванне, а думку ўсёй рэдакцыі, для чаго выбіраюцца адпаведныя моўныя формы адасаблення ад свайго тэксту:

Нам вельмі прыемна, што даўняе супрацоўніцтва газеты “Звязда” і РУП “Белпошта” з’яўляецца вельмі плённым і ўзаемавыгадным. Вянцом такой дружбы

традыцыйна становіцца рост падпіскі на старэйшае ў краіне, адзінае штодзённае беларускамоўнае выданне, якім з'яўляецца "Звязда". Вынікі падпісной кампаніі на 3-ці квартал 2005 года таму лішнія пацвярджэнне: чытацкая аўдыторыя газеты вырасла на 100,6 працэнта. ("Звязда")

У гэтым публіцыстычным тэксце выбрана моўная форма – асабовы займеннік **мы** – для выражэння суб'екта аповеду ("калектыўнага" аўтара).

Суб'ект аповеду – гэта непасрэдны аўтар, ад імя якога ствараецца тэкст. Самым складаным з'яўляецца пошук такой формы аўтарства ў мастацкім творы. Письменнік мусіць выбраць форму падачы матэрыялу (безасобасна, ад "я" персанажа ці нейкі іншы спосаб). Такі пошук закладвае аснову пабудовы вобраза аўтара. Да асэнсавання гэтага паняцця звярталіся многія даследчыкі яшчэ напачатку ХХ ст. Асабліва плённа вобраз аўтара разглядаўся ў лінгвістычных працах В.У.Вінаградава. Аднак у навуцы адсутнічае дакладнасць азначэння гэтага паняцця, што тлумачыцца суб'ектыўнасцю ўспрымання вобраза аўтара.

Разгляд вобраза аўтара можа весціся па некалькіх кірунках. Першы абумоўлівае зварот да слоўна-маўленчай структуры твора, бо вобраз аўтара як важная катэгорыя тэксту звязвае ў адно цэлае ўсе бакі зместу і моўнага выражэння. Згодна з такім разуменнем прааналізуем вядомае апавяданне М.Стральцова "Смаленне вепрука". У ім выяўляюцца два тэматычныя палі. Першае звязана з падтэкстам і ўключае слоўны рад тэмы "Вёска": *пах падмерзлых трэсак, тарахценне трактарка, звон калодзежнага вядра, вяпрук, рохканне*. Другое тэматычнае поле "Горад" мае слоўны рад *юнак, жыццё, добры знаёмы, вуліца, трамвай*. Гэтыя тэматычныя палі, кантрастуючы паміж сабой, рэалізуюць асноўную аўтарскую задуму – паказаць бесперапыннае кола быцця, у якім пастаянна прысутнічаюць страты і смерць. Характэрна, што апавяданне мае кальцавую кампазіцыю, яго пачатак і канец аднолькавыя:

Ідуць ужо халады, бяруцца прымаразкі – ападаюць інеем сырыя туманы.

Восень сімвалізуе згасанне жыцця, незваротнасць страчанага.

Арганізацыйная роля вобраза аўтара ў гэтым апавяданні – аб'яднаць два тэматычныя палі "Вёска" і "Горад", у якіх сустракаюцца аднолькавыя па сэнсавым нападуненні вобразы. Такім чынам, складваецца вобразны рад, дзе дамінуюць словы **трывожна, цёмна, холадна**: *каменная, зацятая маўкліваць зямлі, травы і схаладнелага, шурпата-шызага неба; тугая чарната сарокі і гэтка ж тугая бель; трывожна зачачэкае; яго (гаспадара. – Т.С.) вочы трывожна будуць убіраць у сябе наваколле, і нябачна накрэсліць там яму гонкі вецер і сум палёў, і халодны вобмарак травы; тужліва глядзяць у пустату яго (вепрука. – Т.С.) маленькія вочкі; гаспадарова постаць цёмна набліжаецца да варот; сонца холадна біла ў вокны; халаднаватая чырвань аблівала бэз; сумна натапыранае шэрае птушанё; памірала сонца; трывожыць, гняце незразумелым нейкім сэнсам і самога чалавека тужлівая палоска расхінутай на захадзе вечаровай зары; у маркотным, дзіўна запаволеным одуме ішоў ён (юнак. – Т.С.) дамоў*. Словы **трывога, цемната, холад** у кантэксце твора набываюць іншы сэнс, рэалізуючы патэнцыяльныя значэнні 'смерць', 'прадчуванне зла', 'холад чалавечых стасункаў'. Прычым гэтыя адзінкі, як ужо было адзначана, прысутнічаюць у абодвух тэматычных палях, што сведчыць пра цэласнасць моўнай кампазіцыі апавядання і пра вобраз аўтара як слоўна-маўленчую структуру мастацкага твора.

Другі напрамак аналізу заснаваны на чытацкім успрыманні абагульненага вобраза аўтара, ці вобраза яго стылю. У такім выпадку дарэчы звярнуцца да паняцця тыпізацыі вобраза аўтара, якая выяўляецца ў адпаведных моўных сродках – спецыфічных рысах індывідуальна-аўтарскага стылю. Прычым такія моўныя сродкі неабавязкова звязаны з тропамі. Напрыклад, многія сказы Я.Сіпакова нагадваюць

разгорнутае разважанне. Іх рытмічнасць ствараецца паралельнымі сінтаксічнымі канструкцыямі і паўторам слоў:

Калі з нешырокага шляху, раз'езджанага калясьмі, дзе, нягледзячы на восень, у мяккім, як мука, і цёплым, як ачахлы прысак, пыле тонуць босыя ногі, ступіш раптам на бойкую, вытаптаную, нібы ток, сцяжынку, адразу адчуеш, як холадна зрабілася падэшвам, і здзівішся, што верасень у свае доўгія, расяныя і золкія ночы паспеў ужо так выхаладзіць зямлю, што і ласкавае пакуль яшчэ сонца не спраўляецца награвіць нават вось гэтую вузкую сцяжыну за пакарацелы, скупавата адведзены яму перадзім'ем дзень. ("Крыло цішыні")

Калі ўсё добра ў тваім жыцці, калі табе ўсё ўдаецца, калі ты ходзіш, як на свяце, вельмі ўрачысты, а над табою – музыка, музыка, музыка, ты і сам ужо, непакоячыся, пачынаеш бачыць, што тут нешта не так, што так доўга не можа быць; пачынаеш падазрона прыслухоўвацца – нешта ж павінна здарыцца. ("Усе мы з хат")

Мастацкі свет Я.Сіпакова прасякнуты святлом мудрага сузіральніка. Узнікае тыпізацыя вобраза аўтара як пранікнёнага лірыка.

Тыпізацыя вобраза аўтара прысутнічае і ў паэтычных тэкстах. Каго, на ваш погляд, можна назваць паэтам-філосафам, паэтам-грамадзянінам, паэтам-сузіральнікам? Якімі моўнымі сродкамі – асаблівасцямі індывідуальнага стылю – гэта можна даказаць?

У немастацкіх тэкстах форма падачы матэрыялу можа быць асобаснай (суб'ект аповеду персаніфікаваны), безасобаснай, асобасна-безасобаснай. Безасобаснае аўтарства характэрна для тэкстаў афіцыйна-справавога стылю. Аднак некаторыя жанры гэтага стылю (заява, скарга, аўтабіяграфія) выяўляюць пэўную асобу. У навуковых тэкстах пераважае асобасна-безасобасная форма суб'екта паведамлення. Прыклады:

З усяго багацця эмацыянальнай лексікі фальклору мы прааналізуем толькі так званыя дэмінітывы, г.зн. памяншальна-ласкавыя формы назоўнікаў, іх класіфікацыю, віды ацэнкі, ступені канатацыі. Адразу зазначым, што ўзнікненне дэмінітываў не толькі ў фальклору, але і ў мове наогул цесна звязана з гісторыяй народа, яго сацыяльным становішчам, псіхічнымі і разумовымі ўяўленнямі. (А.Малюк. "Эмацыянальна-ацэначная лексіка беларускага фальклору")

Замест канкрэтнага "я" ў гэтым тэксце выкарыстоўваецца менш пэўнае "мы".

У некаторых навуковых тэкстах фразы могуць будавацца безасобасна:

Папаўненне асобных раздзелаў беларускага слоўніка іншамоўнай лексікай не было аднолькавым ні на інтэнсіўнасці працэсу, ні на колькасных паказчыках. Аднак практычна не заставалася сферы, не пранікальнай для запазычанняў. У той ці іншай ступені запазычаная лексіка ахоплівала ўсе бакі чалавечай дзейнасці. Улічваючы гэта, агляд лексічных сродкаў, якія праніклі ў беларускую мову на працягу XIV – XVIII стст., мэтазгодна праводзіць з пункту погляду іх адносін да лексічнай сістэмы старабеларускай мовы. Паколькі апошняю можна ўявіць у выглядзе шэрага лексіка-семантычных разрадаў, кожны з якіх аб'ядноўвае па некалькі прадметна-тэматычных груп, важна захаваць такі падзел і пры апісанні запазычанняў. Гэта дазволіць не толькі вызначыць месца паасобных запазычаных слоў у лексічнай сістэме мовы, але і меркаваць аб агульных кірунках моўных кантактаў старажытнай пары, што залежалі ад сукупнасці сацыяльна-гістарычных і культурных фактараў і ў розныя гістарычныя перыяды складваліся па-рознаму. (А.Булыка. "З моў блізкіх і далёкіх")

Сінтаксічныя канструкцыі мэтазгодна праводзіць, можна ўявіць, важна захаваць, гэта дазволіць не толькі вызначыць месца, але і меркаваць накіраваны да самога аўтара, адрасаваны яму.

Праяўленне асобы найбольш выразнае ў такім жанры публіцыстычнага стылю, як нарыс. Моўныя сродкі нарыса збліжаюць яго з тэкстамі мастацкай літаратуры. Звернемся да прыкладу:

Распытаўшы дарогу да завода вымяральных прыбораў і адмовіўшыся ад паслуг гарадскога транспарту, я пайшоў пятляць па вуліцах і завулках, каб выйсці нарэшце на прамую, якая і павінна была прывесці мяне куды трэба. Самым прыкметным арыенцірам павінен быў паслужыць Вечны агонь, які гарэў дзесьці на плошчы. Я мог памыліцца ў назвах вуліц, мог павярнуць не там, дзе трэба, але хто абыдзе стараной, хто не заўважыць Вечнага агню? І калі я выйшаў з-за вугла дома, маім вачам адкрыўся трохкутны прагал плошчы, а на ім барвовы пялётак полымя. Сюды з усіх бакоў сыходзяцца шырокія вуліцы. (В.Макарэвіч. “Зарава на небакраі”)

Вызначце тыя моўныя сродкі гэтага тэксту, якія могуць выкарыстоўвацца і ў мастацкім стылі.

Суб’ектыўны аўтарскі пачатак характэрны для паэтычных твораў. “Лірычнае я” не тоеснае “рэальнаму” паэту, не раскрываецца яго подпісам:

*Маленства, не заглядвай у хату,
Не стукай жоўтай лапкай у акно.
І лістапад, і маладзёк рагаты,
І цёмная разветраная ноч.*

*Успомніў я былую бестурботнасць,
Як лістапад тады літву страсаў.
Здавалася: праславім край наш родны,
Усё паспеем, зробім горы спраў.*

*Не, не паспелі. Хоць рабілі многа.
Не горшыя былі паміж людзей.
Канчаецца жыццёвая дарога –
Кароткі год, кароткі кожны дзень...*

(П.Панчанка. “Маленства, не заглядвай у хату...”)

Такім чынам, пры характарыстыцы вобраза аўтара найперш неабходна звяртацца да суб’екта апаведу, які прысутнічае ў тэкстах розных функцыянальных стыляў і мае адпаведную моўную форму.

Тэарэтычная літаратура

1. Валгина Н. Теория текста. – М.: Логос, 2003.
2. Горшков А. О композиции и языке рассказа К.Паустовского «Колотый сахар» // Очерки по стилистике художественной речи. – М.: Наука, 1979. – С. 31 – 49.
3. Горшков А. Русская стилистика. – М.: ООО «Изд-во Астрель», 2001.
4. Цікоцкі М. Стылістыка тэксту. – Мн.: Бел. навука, 2002.

Практычныя заданні

1. Параўнайце два тэксты афіцыйна-справавога стылю – заяву і пратакол у адносінах да моўнага выражэння суб’екта апаведу.

2. Заканспектуйце тэарэтычны матэрыял “Вытворчы цэх” публіцыстычнага тэксту: аўтарскае “я” і калектыўнае аўтарства” з манаграфіі В.І.Іўчанкава “Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту” (Мн.: БДУ, 2003, С. 88 – 93).

3. Якая градацыя прысутнасці “аўтарскага “я” выяўляецца ў розных жанрах публіцыстыкі? Прааналізуйце гэтую градацыю на аснове самастойна знойдзеных перадавога артыкула, інфармацыйнай заметкі, нарыса.

4. Вызначце слоўна-маўленчую структуру вобраза аўтара ў апавяданні У.Караткевіча “Сівая легенда”.

5. Правядзіце тыпізацыю асаблівасцей індывідуальна-аўтарскага стылю паэтычных тэкстаў У.Карызны.

*Прыйшоў мароз, ды не з дубінкай,
Каб пакрышыць, каб паламаць, --
А з сіняй коўзкаю лядзінкай,
Каб напраткі дарогу даць.
 (“Сунічныя беразнякі”)*

*Узгоркі ў калючым іржэўніку,
Нібыта вялікія вожыкі.
А дзеці агонь журавінавы
З балота выносяць у кошыках.
 (“Узгоркі ў калючым іржэўніку...”)*

*Баль спраўляюць у лесе вясёлыя птушкі.
Дзе змаглі яны гэтулькі песень сабраць!
Аж зямля натапырыла чуйныя вушкі,
А на іх завушнічкі-сунічкі гараць.
 (“Чэрвень”)*

*Святло адчулі ранішнія росы –
І ўжо яны не росы – светлякі.
Заспаны ранак, як падлетак босы,
Ідзе, па пояс мокры, да ракі.
Яшчэ спавіта ўсё навокал снамі,
Над хатамі яшчэ не ўстаў дымок,
А сонейка ружовымі губамі
Дзьме ў пастушыны казачны ражок.
 (“Ражок”)*